

JANKO KOHARIĆ

(Prilog poznavanju njegova znanstvenog i publicističkog rada.)

Ljerka Racko

Doba u kojemu je Janko Koharić izrastao nosilo je, po traženjima i umovanju mlade generacije intelektualaca, zasade nove Hrvatske. Sveopće nezadovoljstvo Mladih kulturnim, gospodarskim i političkim prilikama u zemlji pridošlo je kao oporba jadnom stanju postnagodbene Hrvatske, kojemu zbog neiznalaženja jedinstvenog i djelatnog programa, postojeće opozicione snage nisu davale realna razrješenja. Pokušaj fuzije Neodvisne narodne stranke i Stranke prava proklamiranjem suradnje potkraj 1892. doveo je, doduše, do izrade zajedničkog programa, ali se ujedinjena opozicija već 1894. raspala. Program koji su ove stranke zasnovale temeljio se na zasadama obzoraša i tek navođenje zemalja koje bi sačinjavale buduću Hrvatsku (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra, Rijeka, Međimurje, Bosna i Hercegovina, te eventualno slovenske zemlje) predstavlja ustupak Stranci prava.¹ Razdor u opoziciji pogoduje Khuenovom režimu, a javnosti preostaje tek rezignacija ili bunt. Duboko nošeni htijenjem da učine nešto, da pokrenu i postignu boljitak za svoju zemlju, Mladi tiskaju časopise na stupcima kojih iznose svoje dileme i prevelik žar da probude Hrvatsku iz jalova sna i privedu je plodnom radu za budućnost naroda. Ta želja da se »učini nešto« narastala je devedesetih godina prošlog stoljeća tek kao bunt novog pokoljenja protiv tada i tako svega opstojećega u zemlji, da bi se na prijelomu stoljeća donosili programi pojedinih grupa okupljenih oko određenih časopisa, kojih će se putovi, dijelom, stopiti za formiranja Napredne stranke.

I

Janko Koharić rodio se u Tovarniku (Srijem) 8. listopada 1877. Roditelji su mu bili učitelji, tako da se uz njih već zarana susreće s knjigom. Osnovnu školu polazi u rodnome mjestu, da bi se od tada, pa tijekom čitava školovanja, isticao kao odličan đak. Školske godine 1888/89. upisuje gimnaziju u Osijeku, šesti i sedmi razred polazi u Zagrebu a 1895. vraća se u Osijek gdje maturira. Na Sveučilištu u Zagrebu upisuje 1896. studij povijesti i zemljopisa. Tijekom svojega školovanja živi u vrlo oskudnim materijalnim prilikama — prima Strossmayerovu stipendiju a ponešto zarađuje i davanjem instrukcija. Napor koji je podnosio boreći se za život loše se odražavao na njegovo zdravlje (još

¹ »Mlada Hrvatska«, 1894, br. VIII—IX, 256. Usp. Šidak-Gross-Karman-Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968, 146—147.

od djetinjstva boluje od sušice). Po majci bio je u srodstvu s poznatim arhitektom Martinom Pilarom kojemu posvećuje svoj najzamašniji historiografski tekst »Das Ende des kroatischen National-Königtums«. Po završetku studija 1900. odlazi na službovanje u Split gdje mnogo radi — danju u školi, a noću čita i predaje se svojim stvarateljskim porivima. Tu, u Splitu, često boravi uz monsignora F. Bulića a kad god uzmogne pješači obalom ili kršom Dalmatinske Zagore.² Nosio je u sebi veliku želju za upoznavanjem krajeva i ljudi, tako da je u društvu s prijateljem, srpskim geologom J. Cvijićem, proputovao i Bosnu.³ U pokretu 1903. Koharić nije politički aktivan — svu njegovu energiju apsorbira rad u školi i pripreme za polaganje profesorskog ispita u Beču. Zimi 1904. ženi se a potom putuje u Dubrovnik gdje ga čeka mjesto suplenta na gimnaziji. No, već u početku 1905. počinja samoubojstvo bacivši se sa stijene u more. Na obali je pronađena bilježnica u kojoj obrazlaže svoj čin bolešću i prekomjernom nervoznošću. Njegova smrt zabilježena je u mnogim listovima — od poklonika novih strujanja u umjetnosti i društvu, preko službenih novina, do socijaldemokratske »Slobodne rieči«.⁴ Pred javnošću se od njega opraštaju njegov profesor Izidor Kršnjavi, prijatelj Milan Prelog kao i drugovi u htijenju, i možda je potrebno utvrditi jednodušnost u ocjeni Janka Koharića kao jednog od najistaknutijih ljudi svoje generacije.

Nepokolebljiv u svojem mišljenju, Koharić često, još od gimnazijskih godina, dolazi u sukob s profesorima, no, usprkos izraženom neprijateljstvu polaže s izvrsnim ocjenama ispite pa primorava i one koji su mu neskloni da odaju priznanje njegovim sposobnostima.⁵ Isto su mu tako recenzije knjiga tada priznatih stručnjaka pribavile mnoštvo neprijatelja — mladi se Koharić nije plašio iznijeti otvorenu kritiku izdanja Matice Hrvatske, iako je to tada, po mnijenju javnosti, bio »zločin koji je sasvim tijesno graničio s izdajstvom domovine« (I. Kršnjavi).

² Narodni list, Zadar, 22. veljače 1905, br. 15, nekrolog Henrika Grbavčića.

³ Obzor, Zagreb, 13. veljače 1905, br. 35, nekrolog Mate Lisičara.

⁴ Vijest o smrti Janka Koharića zabilježena je još i u ovim listovima: »Glasnoša«, Karlovac, 19. veljače 1905, br. 4 (Dušan Lopašić); »Novi list«, Rijeka, 14. veljače 1905, br. 45 (Milan Marjanović); »Pokret«, Zagreb, 19. veljače 1905, br. 8 (Milan Marjanović i Većeslav Wilder); isto, 26. veljače 1905, br. 9 (Živko Bertić); isto, 19. ožujka 1905, br. 12 (Laza Popović); »Lovor«, Zagreb, 20. ožujka 1905, knj. 1, sv. V/VI (Milan Prelog); »Narodne novine«, Zagreb, 16. veljače 1905, br. 38 (Nikola Andrić); isto, 24. veljače 1905, br. 45 (Izidor Kršnjavi); »Novo sunce«, Jastrebarsko, ožujak 1905, br. 23 (Gustav Gaj); »Slobodna rieč«, Zagreb, 22. veljače 1905, br. 4 (nepotpisana vijest); »Crvena Hrvatska«, Dubrovnik, 23. ožujka 1905, br. 12 (dijelom po članku Nikole Andrića iz Nar. novina); »Hrvatska misao«, Zagreb, travanj 1905, br. 7, 326—327 (Stjepan Radić). U gotovo svim spomenutim listovima prve vijesti o smrti Janka Koharića mogu se naći u »društvenoj kronici« nakon 10. veljače 1905.

Zanimljivu bilješku o Koharićevoj smrti donio je i krakowski »Świat słowiański« iz pera anonimna označena inicijalima F. K. Autor napose ističe značenje njegove rasprave »Das Ende des kroatischen National-Königtums« za daljnji napredak hrvatske historiografije (I, 1905, 252—253).

⁵ »Sjećam se njegove svjedodžbe za profesorsku radnju. Zadatak je bio iz Periklova doba a ocjena je bila ovaka: 'Svojim blistavim, sjajnim stilom kandidat pokriva nepodpuno znanje predmeta.' Ocjena je bila s jedne strane lažna, a s druge je i nehotice priznala, da je Koharić bio sjajan i blistav čovjek.« (M. Lisičar)

Na Koharićeve tekstove nailazimo u tisku od godine 1900, i to u listovima »Svjetlo«, »Pokret«, »Hrvatska misao« i »Obzor«, te u koledaru »Svačić« i časopisu »Život«. Uz to, neki su tekstovi pretiskani poslije smrti i u drugim listovima. Za života je neke radove objavio u brošurama — 1900. u Karlovcu ocjenu knjige M. Šrepela »Preporod u Italiji u XV i XVI st.« pod naslovom »Renesansa izvor moderne kulture«, 1901. u vlastitoj nakladi u Splitu essay »Natko Nodilo«, a 1904. izlazi u Zagrebu na njemačkom jeziku njegov historioografski rad »Das Ende des kroatischen National-Königtums«. ⁶ Koharić se služi i pseudonimima; pjesme i autobiografski članak »Curriculum vitae jednog kandidata filozofije« potpisuje s »Improvizator«, tekstove u »Pokretu« znakom vage, a i u brošuri »Renesansa izvor moderne kulture« stoji: pripremio -i-ć. Njegov opus sastoji se od književnih pokušaja (pjesme i drame), recenzija i manjih historioografskih tekstova, teorijskog rada o historiji kao znanosti te historioografsko-publicističkog teksta »Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu«. Pjesme, koje ne sadrže u sebi neke veće umjetničke snage, tiskane su u »Svjetlu«, a o

⁶ Historiografski radovi:

1. »Ideje o historiografiji«, Svjetlo, 1. i 8. srpnja 1900, br. 26 i 27.
2. »Renesanca« (Essay), Svjetlo, 10. lipnja 1900, br. 23 i zasebno pretiskano pod naslovom »Renesansa«. Izvor moderne kulture. Karlovac 1900. Komentar knjizi »Matice Hrvatske«, M. Šrepel: Preporod u Italiji u XV i XVI stoljeću.
3. »Matica Hrvatska godine 1899. Franjo Valla, Povjest novoga vijeka. Prvi dio.« Život, listopad 1900, 124—127.
4. »Revolucija i evolucija. Essay. Franjo Valla: Povjest Francuske revolucije, Karlovac 1901.« Hrvatska misao, 1902. br. 9, 264—269. i br. 10, 293—296.
5. »Natko Nodilo. Essay.« Split 1901. i »Hrvatski pokret«, Zagreb, 22, 23, 24, 29. i 30. svibnja 1912. br. 117—123.
6. »Mađarski historik o odnošaju Dalmacije prema Ugarskoj. Henrik Marczali, Les relations de la Dalmatie et de la Hongrie du XI-e au XIII-e siècle.« Jedinstvo, Split 1903, 6 (citata preuzet iz Bibliografije JLZ i neprovjeren jer toga lista u Zagrebu nema).
7. »Ferdo Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba«, Obzor, 29. siječnja 1903, br. 23.
8. »Knjiga povjesti hrvatskog naroda. Dio prvi. Od g. 626—g. 1102.« Svačić hrvatski ilustrovani koledar, Zadar, 1905. 61—75.
9. »Das Ende des kroatischen Nationalkönigtums«, Zagreb 1904.

Ostali važniji radovi:

1. »Curriculum vitae jednog kandidata filozofije«, Svjetlo 1. I, 13. I, 20. I, 27. I i 3. II, 1901, br. 1—5.
2. »Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu«, Pokret, Zagreb, 17, 24. i 31. srpnja, 7, 14, 20. i 28. kolovoza, 4. i 11. rujna 1904, br. 14—22.
3. »Rat«, Pokret, 24. travnja 1904, br. 2.
4. »Uoči skupštine profesorskog društva«, Pokret, 3. srpnja 1904, br. 12.
5. »Josip Smodlaka«, Pokret, 17. travnja 1904. br. 1.
6. »Dr Gustav Gaj: Studija o supernormalnim fenomenima telepatije i levitacije, komentar«, Život, 1900, sv. VIII, 69—71.
7. Pjesme tiskane u »Svjetlu« tijekom 1900. i 1901, neke prenesene kasnije u druge listove (»Glasonoša«, »Novi list«).
8. »Memoari fra Grge Martića«, »Hrvatska misao«, siječanj 1902, br. 1—2. str. 25—28. Najava obilježavanja 80-e godišnjice, ali za tisak ih je priredio Ferdo Šišić poslije Koharićeve smrti. »Fra Grga Martić: Zapamćenja (1829—1878), po kazivanju autorovom zabilježio Janko Koharić«, Zagreb 1906.

njegovim prvim zamislama i ostvarenjima na području drame najviše podataka daje dr. Nikola Andrić u nekrologu »U spomen neznana dramatičara«. ⁷ Tu se nalazi i Koharićeva skica za tragediju »Damjan Juda«, prema kojoj će kasnije Ante Benešić sročiti djelo, pa će ono biti postavljeno na pozornicu zagrebačkog HNK-a. ⁸ U Institutu za književnost i teatrologiju u Arhivu kazališta čuva se rukopis Koharićeve komedije »Povjerenik društva za zaštitu životinja«, a N. Andrić bilježi u navedenom nekrologu, prema Koharićevu pismu, naslove drama za koje je pokojnik stvorio osnove. ⁹ Značajna je Andrićeva ocjena Koharićeve talenta, njegova izrazito »dramatskog osjećaja« koji se, po njemu, primjećuje i u Koharićevim historiografskim tekstovima. ¹⁰

Iako je Koharićeva prerana smrt bila zapažena u javnosti, s vremenom je ugaslo sjećanje na njega kao veliku nadu hrvatske historiografije. Zbog toga o njemu ima malo objavljenih tekstova. God. 1956. tiskan je u »Republici« članak Miroslave Despot, »Janko Koharić, zaboravljeni hrvatski historičar«, J. Šidak piše o njemu 1962. u Enciklopediji Jugoslavije, a kraći pregled osnovnih ideja Koharićevih iznio je nedavno M. Strecha u članku o metodološkim obrascima hrvatske historiografije. ¹¹

II

Bojovni poklič Mladih: »Slobode«, određuje čitavu Koharićevu javnu djelatnost. Duboko shvaćanje bitnosti problematike koja sapliće hrvatsku stvarnost karakterizira već njegova đaćka razmišljanja i čini temelj na kojemu će on graditi svoje postavljanje spram svijeta. ¹² Živ interes za sve što ga okružuje

⁷ »U spomen neznana dramatičara«, Narodne novine, 1905, br. 38.

⁸ A. Benešić, Damjan Juda, Zagreb 1905. Historična tragedija u pet činova. Po nacrtu Janka Koharića napisao i blagoj uspomeni Jankovoj posvetio A. Benešić.

⁹ J. Koharić donosi u pismu N. Andriću ove naslove drama koje je namjeravao napisati: 1. Moderni robovi, salonska drama. — 2. Otc, tragedija iz zagrebačkog života. — 3. Djeca, tragedija iz zagrebačkog života. — 4. Studentica, komedija. — 5. Filozof na selu, vesela igra iz slavonskog života.

¹⁰ »Primio sam pero u ruku da odam zasluženu poštu Janku Kohariću kao dramatičaru, od kojega sa pozornice doduše nije poznato — a po svojoj prilici i neće biti — nijedno djelo: ali je bio dramatskog osjećaja, kakav se riedko nalazi među nama... I kao historičar, rekao bih, umio je pronaći dramsku crtu u glavnim nosiocima historijskih događaja kao i u celim epohama.«

¹¹ M. Despot, Janko Koharić, zaboravljeni hrvatski historičar, Republika, 1956, br. 6, str. 47. — J. Šidak, Enciklopedija Jugoslavije 5, 1962, 287—288. — M. Strecha, O pitanju metodoloških obrazaca hrvatske historiografije, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 1977, br. 2, 67—76.

¹² »Čitajući tvoje Jeremijade (ne o razvalinama Jeruzalema nego o razvalinama naše opozicije) i sam nisam mogao ino, nego da se dadem na iste žalostne i mračne misli o budućnosti Hrvatske. Krv slavenska još nije rafinirana — izčišćena. Mnogo još ima primjesa i pogibeljnih sastavina u njoj, a najpogibeljnija je ova i u krvi naših domoljuba, kojima se ipak ne može oporeći ljubav k domovini i zasluge stečene na njezinom braniku — to je nesloga — stari crv koji toči drvo i srce slavjanskom stablu, [...] današnje stanje naše jest zbilja ozbiljno, no ja mislim da će to naši rodoljubi sami uvidjeti i da neće jednom naslovu za volju žrtvovati sreću, a može se reći i budućnost Hrvatske.« (Iz pisma Franji Benešiću od 29. rujna 1894. —

je njegovao je još za osiječkih dana u đaćkom društvu »Javor« oko kojega se okupljalo ono nešto mladih entuzijasta željnih rada, akcije, za dobro i napredak svojega naroda. A znamo li brojnost i snagu stranog nacionalnog elementa s kraja XIX st. u Osijeku, želja i mar mladih Javorovaca pokazuje nam se u svojoj svojoj ozbiljnosti i težini. Našavši se šk. god. 1893/94. u Zagrebu, Koharić žedno upija sve oko sebe, prati kulturna i politička zbivanja, pa shvativši već tada da ono što postoji ne pruža mogućnost svestranog izživljavanja htijenja koja ga pokreću, osjeća potrebu okupljanja, stvaranja nekoga društva preko kojeg bi progovorila generacija mlade inteligencije koja nastupa. To negativno postavljanje spram opstojećega u tadašnjoj Hrvatskoj zblížilo je tih godina one koji su među hrvatskim srednjoškolcima i studentima bili najagilniji; bilo je potrebno tek baciti iskru da bi se prolomila eksplozija — paljenjem mađarske zastave na Jelačićevom trgu 1895. oporba koja je tinjala u Mladih iskazala se krajnje odlučno. Koharić tih godina intenzivno radi na samome sebi — uči jezike, i koliko mu je to moguće, prati evropsku literaturu. To je bio nauk kojim je ponad školskoga programa spremao samoga sebe za život, da bi, sav ispunjen težnjom za spoznavanjem, imao snage i teškoj materijalnoj oskudici uprkos kliknuti: »Ipak, živio život, dok ga kreću: ideja, nada i rad, kakav god bio.«¹³

Ta grozničava težnja za kretanjem, za radom oko novoga, obilježavala je čitav Koharićev kratki životni vijek. Bio je to duh koji je u sebi čutio stvarateljsku snagu ne zatvarajući se u uske okvire — atmosfera kojom je disao, svojom mrklinom i zagušljivošću, tražila je prodorne snage kadre da joj prinesu svjetla. Za tadašnju Hrvatsku traženja Mladih bijahu akutno postavljanje na dnevni red njezine učmale situacije. Borbom za slobodu izričaja, za mogućnost kretanja u novo, traženja boljega, Mladi su radili oko temelja nove Hrvatske. Njihov glasni prosvjed bio je izazov tradicionalnom društvu koje karakterizira još uvijek niski stupanj industrijalizacije, uvjetovan neravnopravnim položajem Hrvatske u Monarhiji. Težeći stvaranju Velike Mađarske, Pešta nastoji što je više moguće, dobiti iz Banovine, kočiti borbu za njezinu financijalnu samostalnost i ujedinjenje hrvatskih zemalja — pri tom neće prezati ni od kakovih sredstava da bi postigla svoj cilj. Teritorijalno rasparsčana, gospodarski slaba, u političkoj borbi nejedinstvena, uz latentni problem postavljanja srpskog elementa unutar njezinih granica — Hrvatska se s kraja XIX st. nalazila u prilično teškoj situaciji i činilo se da jedini izlaz iz tog kruga bezizlaznosti čini lom sa starom politikom i traženje novih putova. Odrasli u takvoj sredini, a našavši se kao studenti pretežno u Beču i Pragu, Mladi se susreću s novim duhovnim kretanjima Srednje Evrope koja karakterizira prije svega antitradicionalizam, težnja slobodi — bit će to ideja koju će Mladi izvivljavati na svim područjima kulturne djelatnosti primjereno svojemu biću.

Lik Janka Koharića nadaje nam se u svojoj svojoj bujnosti, grozničavu nemiru, traženju samoga sebe i smislenosti svega opstojećega. Pitanje »zašto sam na svijetu« vuklo ga je magnetizmom prokletstva od rane mladosti — kroz školske klupe, studijske godine, da bi razrješenje, magijom priviđenja,

Zahvaljujem i ovdje dr Miroslavi Despot na susretljivosti ustupajući mi korespondenciju J. Koharića koju posjeduje.)

¹³ Iz pisma F. Benešiću od 7. travnja 1898.

vječno izmicalo.¹⁴ Bio je to movens koji ga je kretao i do posljednjeg ostatka određivao. Svu silinu takova svojega duha Koharić je usmjerio na bavljenje historijom — njezinim pretpostavkama kao znanosti i telosom po kojemu ona jest. Pa mada je želio studirati umjetnost, da bi poput davnih studenata po- birao misli od Sveučilišta do Sveučilišta pokušavajući naći odgovor na svoje pitanje, Koharić, djelujući iz danih egzistencijalnih mogućnosti, bira studij povijesti uvjeren da bi ga spoznaja historije približila i odgonetki tajne živ- ljenja. Njegov je pristup povijesti bio cjelovit i dubok — ono što je tražio nisu bili datumi, fakti — zbivanja prošlosti vidio je tek kao fundament histo- ričarevu radu preko kojega će on proniknuti u *zakone evolucije* povijesnog slijeda. I tek tada će se historija moći zvati znanost; zasnivanje pozitivnih za- kona po kojima sve jest, bilo je i bit će u čovjekovu svijetu — osnovna je, po njemu, pretpostavka historije kao znanosti.¹⁵ Nepobitni je tu utjecaj pozitivis- tičke evropske literature (Comtea i ostalih) na koju se on i poziva.¹⁶ Ponesen rezultatima sociologije, mlade znanosti koju je pozitivizam zasnovao, Koharić će od historičara tražiti da, poučeni radom na društvenom organizmu današ- njice, zakone za koje su sociolozi našli da određuju suvremeni život društva, primijene i na njegovu prošlost.¹⁷ Njegove ideje izrastaju kroz razračunavanje s tradicionalnom historiografijom — bio je to prosvjed protiv svojevrsnog an- tropocentrizma i odgovora kojim je protiv njega istupila historiografska škola iznikla na filozofijskim zasadama njemačkog klasičnog idealizma. Vidjeti rav- nateljem čovjekove povijesti *slučaj*, namjesto boga, znači ne spoznati povijest kao evolutivno kretanje u vremenu, određeno zakonima dostupnim čovjeko-

¹⁴ »Moje študije bile bi kao srkanje leptira, koji leti od cvijeta do cvijeta, tako bi ja od univerze do univerze, od profesora do profesora, tražeći odgovora na ono pitanje, koje sam s mladenačkom odrešitošću stavio na znanost i umjetnost i cijelu ljudsku učenost neka mi goneta: za što sam na svijetu? I ako bi se ikad uveo u hram umjenja ljudskog kao njegov svećenik, cijeli svoj život posvetio bi bio jedi- no traženju odgovora na onaj upit nevine mladosti. Bio bi to cilj moga života, mož- da baš ne uludo potraćenog.« (Curriculum vitae jednog kandidata filozofije.)

¹⁵ »Nama je isticati da se svjetska historija mora gledati s visoka, proučavati u velikim periodama, jer je samo onda opaziti u gromadnoj toj teškoj i mnogoga- voj masi kakovo gibanje — samo onda iskočiti će tu zakoni, za koje oficijelna histo- rička škola neće da znade — očiti, jasni, kao kojigod zakon fizičkih sila.« (Ideje o historiografiji.)

¹⁶ »Uz Comte-a, Buckle-a, Darwina i Haeckela, otvorio se nov svijet mojoj duši. Kaos nesređenih mojih misli i slutnja stao se vedriti i kristalizovat. Ideja evo- lucije, sveobćeg postepenog razvoja i napretka, zasinula mi u krasnom svom veli- čanstvu. A što je Darwin i Buckle započeo, dovršiše Carlyle, Taine i Macaulay. Bila to zora novoga dana iza tamne noći.« (Curriculum vitae . . .)

¹⁷ »Od nekoliko decenija silno se razmahala nova jedna znanost — sociologija, znanost, koja traži i nalazi zakone, što reguliraju pojave čovječjeg društva — raz- vitak čovjeka kao socijalnog bića. Objekt te znanosti jest — razumije se — današ- nje društvo, ali zar da se *njena istraživanja, njeni rezultati, njeni zakoni, ne idu primjenjivati na društva, koja su bila, pa ih nije*, — zar ti zakoni socijalne nejed- nakosti, odnošaja radničkih, plaće i kapitala, resp. posjeda itd, itd, ne vrijede upra- vo tako za srednji vijek, kako vrijede za konac devetnaestog stoljeća? To može za- nijekati samo besprimjerna ograničenost i kratkovidnost.« (Ideje o historiografiji.)

vom umu.¹⁸ Iako postavljen oporbeno spram tradicionalne njemačke historio-
grafije a zadojen pozitivizmom, Koharić će zahtjevima koje postavlja na histo-
ričara pokazati da je na samome početku misaonog razvoja objedinio u svo-
jim idejama one komponente i jednoga i drugoga pravca iz kojih je *izrastala*
mogućnost razvoja historije u znanost o totalitetu čovjekova svijeta. Jer, ma-
da oduševljen prvim rezultatima pozitivističke sociologije, on neće comteov-
ski historijske zakone donositi a priori, već, poučen kritičkim pristupom izvo-
rima u tradicionalnoj njemačkoj historiografiji, traži da se prethodno utvrde
povijesne činjenice koje će nam tek omogućiti da vidimo zakonitost po kojoj
su se zbivale. Još kao student piše za profesora Nodila tekst: »Da li je histo-
rija pozitivna znanost?« Taj rad pobudio je velik interes među studentima, pa
iako se nekim Koharićevim postavkama Nodilo protivio, autor je bio zadovo-
ljan našavši u navedenom zanimanju poticaj za daljnju djelatnost. Ta raspra-
va donijela je Kohariću nagradu, ali se, na žalost, nije sačuvala.¹⁹ Bit će ipak
da se osnovne misli u njoj iznesene nalaze u kasnije objavljenim tekstovima.
Pri tom jedini izvor ne čine »Ideje o historiografiji« jer Koharić, uvijek se
stvarateljski postavljaajući spram problema kojim se bavi, razlaže kroz svaki
tekst svoja teorijska razmišljanja; reklo bi se da svaka recenzija, svaki essay
bijahu tek povod njegovom izlaganju vlastitoga poimanja povijesti. Historiju
je shvaćao kao znanost o životu i otuda zahtjev da povjesničar ne istražuje
tek politička zbivanja već u svom istraživanju obuhvaća cjelokupnost čovje-
kova stvarateljskog ispoljavanja — umjetnost, socijalno-ekonomski odnošaji
moraju naći mjesto pri pisanju svjetske povijesti.²⁰

»Ideje o historiografiji« zasnovane su donekle u retorskom obliku — s
upitom, konfrontacijom, zaključkom — za kategoričkim »ne« slijedi afirmativ-
ni »da«. Objasniti događanja, utvrditi zakone povijesne evolucije, približiti čo-
vjeku današnjice prošlost u svoj njezinoj životnoj punini treba uzmoći histori-
čar znanstvenik koji u sebi nosi umijeće umjetnika — otuda sinteza retorske
razrade pitanja u postavci »et ars et scientia«.²¹

¹⁸ »Moderna historiografija — pod dojmom Kopernikova otkrića — otklonila je
svako direktno uticanje božje u tok ljudskih događaja, ali nije htjela da tu 'volju
božju' nadomjesti onim, čim i druge znanosti — zakonima, po kojima sve na svi-
jetu biva i mijenja se, pače ona uopće za kakove zakone u historiji *ne će da znade*.«
(Ideje o historiografiji.)

¹⁹ »Dok su drugi u seminarskim svojim radnjama, većinom kompilacijama, iza-
šli pred svoje profesore, iznio je on pred Nodila filozofsko-historijsku raspravicu:
Da li je historija pozitivna znanost? Nodilo se doduše u mnogo čemu protivio Koha-
rićevim nazorima, razvila se živahna debata, ali Koharić je bio vrlo zadovoljan ko-
načnim rezultatom, 'jer je razabrao da je rasprava učinila dobar dojam na staroga'.
Raspravica ta kolala je među ostalom gospodom sveučilišnom, a Koharić mi među
inim piše: 'Raspravica moja došla je i u ruke Arnoldu, a Arnold se čudio, da sam
determinista.' Citiram poslednje, da se vidi, u kakovim je okolnostima naša 'alma
mater'. Moram ipak u pohvalu stanovite gospode iznijeti, da je Koharić dobio za
svoju radnju nagradu.« (M. Prelog, Lovor, 20. ožujka 1905, knj. 1, sv. V/VI.)

²⁰ V. bilj. 17.

²¹ »Historičar mora biti i umjetnik i učenjak, — i beletrista, čovjek fantazije
i znanstvenjak, čovjek hladne krvi i zdrave logike. Ne nađe li se obojeg u njega,
onda neka krene nadesno ili lijevo, ali neka ne zaboravlja, da se oboje od njega
tražilo.« (Ideje o historiografiji.)

Povjesničari su pokušali opravdati historiju kao znanost iznoseći da osnovni zadatak koji historičar pred sebe postavlja jest iznalaženje povijesne istine, a težnja istini zajedničko je određenje svih znanosti. Ovako iznesen odgovor čini se logičnim i svetim, no, Koharić tada neumoljivo traži odredbu: što je to povijesna istina? Da li smo već pri njoj uspjevši dešifrirati kroz stoljeća zaboravljene ili odnemarene povijesne činjenice? Ustvrditi neki događaj ne znači proniknuti istinu — treba spoznati *bit* stvari, a to je prema Kohariću, uočavanje povijesne zakonitosti.²²

Razmišljajući o tom problemu nalazimo se na nivou filozofijskog postavljanja. Koharićev odgovor zadovoljava tek kao viši stadij razmišljanja o povijesnosti, konfrontiramo li ga s tradicionalnim shvaćanjem o zadacima historijske znanosti. Punu težinu poprima taj upit izvedemo li ga do njegovih krajnjih konzekvenci — *ima li čovjekovo povijesno trajanje ikakova smisla*, a s tim u vezi i znanost koja bi se bavila čovjekovim prošlim bivanjem? Videći *napredak* u povijesnom hodu ljudskoga društva (evolucijom), Koharić u svojoj filozofiji povijesti rješava to pitanje nalazeći u *napretku smisao povijesti* a po tome i historije kao znanosti.²³ Historičarev je rad time duboko društveno angažiran, budući da mu Koharić u svojim razmišljanjima podaje moć da spoznavši zakonitost po kojoj smo došli do današnjice predvidi budućnost.²⁴

U svom prevelikom žaru da opravda historiju kao znanost i poda joj što veće značenje, mladi Koharić kao da zatvara krug svojih razmišljanja. Historija kao »magistra vitae« ne postoji — jedina mogućnost historije kao znanosti jest u njezinu bavljenju čovjekovim povijesnim bivanjem, jedini smisao izučavanja prošlosti jest u spoznavanju čovjekova stvarateljskog bivstvovanja. Mehanički uzmoći na temelju prošloga proniknuti budućnost pokazuje se kao jalova rabota alkemičara. No, Koharićev duh ipak nije mirovao — misleći o povijesnosti postavlja pitanje da li sadašnjost uopće postoji.²⁵ Građanski svi-

²² »Historija si taj naslov (znanosti; *Lj. R.*) doduše silom prisvaja, pozivajući se na to, da joj je zadatak prikazivati objektivnu historijsku istinu i otud znanost, jer da je i svakoj drugoj znanosti ista svrha: traženje istine. Jest, da, ali konstatirati nepobitne historijske činjenice ne znači još 'tražiti istinu', kao što ni opis ptice ili kukca ne čini još prirodopisca. Tumačenjem istom tih činjenica dolazi se do historijske istine. One su samo materijal, pomoću kojeg filozof historičar zadovoljava zahtjevima, koje moderna znanost na njega upravlja, a to su:

1. Rastumačiti kako su pojavi, oblici itd. postali od predašnjih.
2. Proniknuti bivstvo stvari i naći zakone, po kojima svi ti pojavi, te mijene i promjene bivaju.
3. Proročka ona zadaća, da znajući te zakone, proriče budući tijek stvari.« (Ideje o historiografiji.)

²³ »Ove ili one kulture nema više, al sjeme njenih plodova dalo je život novoj kulturi, različitoj doduše od predašnje, al *boljoj*, svjetlijoj (potc. *Lj. R.*).« »Natko Nodilo« (1901), 44.

²⁴ na i. mj., 45.

²⁵ »Zar ne obuhvaća historija cijeli ovaj svijet oko nas? Zar sve što god jest, neće jednom pripasti grobu — i historiji? Zar sveta ova znanost, onako sveta kao što je Kinezima groblje otaca, ne ima u svojim rukama ključ, koji zatvaraju prošlost, njenu prošlost — dok se budućnost ima da razvija iz ove prošlosti po zakonima koji su njena tajna? *Zar sadašnjost uopće i postoji?*« (potc. *Lj. R.*). (Curriculum vitae.)

jet, osnažen i osiljen velikim uznapredovanjem prirodnih znanosti, osiljen u svojoj samosvijesti moću ovladavanja do tada nespoznatih zakona prirode, uzdiže ponad svega ideju napretka. *Priroda je u mnogo čemu obuzdana i spoznata, no, što li je taj »napredak« pridonio u bitnosti napretku čovjeka? Upravo tu staje konačno i Koharićeva misao.*

III

Koharićev historiografski opus sastoji se od svega nekoliko tekstova. »Ideje o historiografiji« plod su mladenačkih razmišljanja — pišući ih bio je tek u dvadeset i trećoj godini života i na tim je idejama trebao tek graditi svoja historiografska ostvarenja. Zahtjevi koje je postavljao na historičara bili su izuzetno veliki — od minucioznog poznavanja povijesnih izvora preko njihova kritičkog sagledavanja do sintetskog oblikovanja spoznaje. Pri tom radu historičar bi morao proučavati i ekonomsku, socijalnu i kulturnu pojavnost da bi preko njih uspio iznijeti sliku određenog odsjeka povijesti. U onih nekoliko radova koji su ostali za njim možemo uglavnom pratiti njegov pristup određenoj problematici preko komentara tuđih djela budući da pravu kreativnu potvrdu svojih postavki nije dospio ostvariti.

»Das Ende des kroatischen National-Königtums« predstavlja njegov pokušaj da služeći se izvorima dokaže državopravni status Hrvatske koja ugovorno i kao ravnopravni partner ulazi u personalnu uniju s Ugarskom 1102. godine. Knjiga izlazi upravo u jeku borbe za financijalnu samostalnost Hrvatske, pa joj zbog toga i dnevni tisak posvećuje znatnu pažnju.²⁶ Već u uvodu Koharić iz povijesne materije donosi poruku političkom trenutku u kojem piše riječima: »Suvremeni šovinizam vlastoljubivog naroda želi vidjeti osvajanje ondje gdje je na djelu bila mudra politika njihova kralja; želi silom vidjeti onaj narod, koji je s njim ruku pod ruku kao sudrug prošao kroz sve nevolje vjekova, pod mađarskim jarmom, nego kao jednakovrijedne i slobodne suborce kroz zajedničku povijest.«²⁷ Iz takova tumačenja kraja hrvatskog nacionalnog kraljevstva slijedi zaključak da je taj državni ugovor bio utvrđen i zajamčen također državnim ugovorom 1868. — Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Ne ulazeći u Koharićeve analize izvora (prije svega Ivana Goričkog) kao i tumačenja tzv. Pacta conventa, bitno je napomenuti da u tom svom prvom većem historiografskom radu nije odgovorio zahtjevima koje i sam postavlja na povjesničara. »Das Ende des kroatischen National-Königtums« jest tekst koji se prije svega bavi političkom poviješću, analizom dokumenata — ne nalazimo u njemu cjelovitu sliku tadašnje Hrvatske. Kao izvrсни stilist, Koharić se i ovdje iskazuje kao historičar-umjetnik odajući i kroz prikaz, u većine povjesničara suhoparno iznesenih političkih zbivanja, svoje umjetničko pero. I savjesna analiza izvora je pri tom izvršena, ali za njom ne slijedi uopćavanje i izvođenje povijesnih zakonitosti, kako on nalaže u svojim teorijskim raz-

²⁶ Usp. »Pokret«, 8. svibnja 1904.

²⁷ Das Ende des kroatischen National-Königtums, str. 7.

mišljanjima. Za to krajnje postignuće historičara-znanstvenika mladi Koharić još nije dozrio. Zato su mnogo više odjeknule njegove recenzije.

Godine 1900. Koharić izdaje u Karlovcu komentar knjizi M. Šrepela, Preporod u Italiji u XV i XVI stoljeću — »Renesansa izvor moderne kulture«. Već sam moto: »Polovična istina gora je od laži«, a potom i uvodne riječi naviještaju polemički karakter teksta. Koharić tu istupa kao predstavnik novog pokoljenja, kao beskompromisni borac protiv poluistina kojima se javnost hrani u svrhu prikrivanja činjenica, vrhovima tadašnjega društva zazornih. Iz više razloga Koharić pribavlja sebi recenzijama neprijatelje — otvoreno kritizira izdanje Matice Hrvatske i samu njezinu djelatnost, smjelo se zalaže za iznošenje istine, ma koliko ona pogađala, neprikriveno piše o poznatim profesorima (i sveučilišnim) da su im knjige kompilacije, i to loše. Upravo navedene konstatacije mogu se u potpunosti prenijeti na ocjenu njegova komentara spomenute Šrepelove knjige. Tu Koharić razlaže svoje ideje o renesansi kao izvoru moderne kulture. Kaos koji je vladao u malim talijanskim državicama gdje duhovni i svjetovni feudalci izvlače brojna davanja od plebsa zauzdao je tiranin. Veličina tog čina vidi se, po Kohariću, u tome što od tada biva ukinut privilegij podrijetla, mogućnosti se pružaju talentima; stvorene su time pretpostavke renesanse budući da »na njihovim razvalinama (srednjovjekovnih silnika; Lj. R.) oni još veći tirani, još veći silnici — ali jedan jedini u svakoj državi — razbiju i razlome sve kaste, sve pregrade, što ih je bilo podrijetlo bilo bogatstvo ili slijepa sreća u društvu bilo podiglo, a proglase od sada vlast talenta, vlast velikih, talentovanih, silnih napoleonskih individua«. ²⁸ »Renesansa izvor moderne kulture« jest u prvom redu Koharićev oštar prosvjed protiv kršćanskog nazora na svijet — a znamo li da tih godina dolazi do jačanja klerikalizma u Hrvatskoj, bit će nam jasno kakav je izazov taj tekst u sebi nosio. Koharić i na tom planu istupa kao pobornik slobode ličnosti, kao zagovornik stvarateljstva, kao nepokolebljivi protivnik farizejstva. Pišući o renesansi on otvoreno iznosi svoje ideje o suverenitetu naroda. ²⁹ Ocjenjujući Šrepelovu knjigu upozorava na njegove brojne propuste u prenošenju iz Burckhardtova klasičnog djela, pri čemu donosi tek avers dok revers prešućuje. To ponovo pobuđuje Koharića da optuži Maticu Hrvatsku; on sumnja da je tom sakaćenju djela pridonijela nevidljiva ruka Matičine cenzure. ³⁰

²⁸ »Renesansa izvor moderne kulture«, Karlovac 1900, str. 10.

²⁹ »Tek onda, kad su oni stvorili jedinstvenu državu, moglo se na mjestu, na kom je stajao njihov krvlju obliveni prijestol, postaviti abstraktnu onu ideju države, koju danas mi svi imamo u duši svojoj: da je država ukupna volja naroda, izvršavana po vladaru i vladi za dobrobit cijelog naroda.« (Isto, 11.)

³⁰ »Čuo sam pripovijest o nečijim škarama, koje nemilostno obrezivaju sve, što 'Matica' šalje u tiskaru, o nečijoj ruci, koja autoritativno briše koješta, što se ne slaže sa krotkim katoličkim i stidljivim duhom hrvatskoga naroda. Lako da je ova ruka i skrivila, da smo mjesto knjige, koja bi imala da svijetli kao električno svjetlo, dobili zločestu luč, koja niti gori, niti se svijetli, već samo dimi. Uvod, u koji ta ruka valjda nije dirala, sa svojim lijepim idejama o znamenovanju renesanse, svojim krasnim, modernim idejama 'o smjerovima u pisanju povijesti', daju nam pravo vjerovati u crnu pripovijetku, a požaliti u veliko, što si je g. Šrepel dao sputati ruke od one stare generacije, kojoj on sa idejama svoga uvoda ne bi imao pripadati.« (Potcrtao autor.) Isto, 30.

Oštro Koharićevo pero usmjereno je i pri pisanju komentara knjizi Franje Valle, *Povijest novoga vijeka*, na propuste i slabosti Matice Hrvatske — i sam naslov recenzije glasi »Matica Hrvatska godine 1899«. Uzimajući riječ u ime napretka i širenja znanstvene misli Koharić komentira: »Čuli smo na katoličkom sastanku riječ, da se vjera nema bojati ozbiljne znanosti, kojom se tek nekolicina bavi, ni znanstvene knjige, koju tek nekolicina čita. Ne ćemo da objedimo Maticu Hrvatsku da je i ona, uzev tu riječ za devizu, ono znanosti, što je izdala, strpala u debele knjižurine, e da bi vjera od nje što manje trpila. Ali dokazat ćemo, da što je radila, radila je pod dojmom tog velikog straha.«³¹ I ponovo ovom recenzijom istupa protiv hrvatskih prilika u kojima iz raznih obzira suvremena znanstvena misao teško prosljeđuje naprijed, protiv monopolističkog položaja Matice Hrvatske koji joj daje mogućnosti da kroji i prekraja sve tekstove što joj dolaze u ruke, da vodi izdavačku politiku pri kojoj na pragu dvadesetog stoljeća, »stoljeća socijalnog«, jedva doživi izdanje jedna knjiga koja se bavi socijalnom problematikom.³² Sudeći o Vallinom djelu Koharić iznosi izrazitu nespretnost pisca pri spravljanju ove kompilacije — opet mnoštvo poluistina uslijed kojih se pisac od stranice do stranice svoje knjige sapliće u protuslovlja.³³

Recenzije i eseji koje Koharić piše odražavaju njegov životni credo. Raspravljajući o specijalnim pitanjima prošlosti on kroz kritiku ili pohvalu unosi svoje ideje, svoj životni stav. U borbi za slobodno ispoljavanje misli, protiv svih dogmi i poluistina; u borbi za znanost koja bez straha iznosi svoje rezultate, za znanost koja pridiže narode na viši kulturni nivo i donosi im oslobođenje — u toj borbi težio je pripomoći i radu oko nove, slobodnije Hrvatske.

Essay »Revolucija i evolucija« (komentar knjizi F. Valle, *Povijest francuske revolucije*) odaje jasno njegovo postavljanje u životu. Donoseći primjere građanskih revolucija u Engleskoj i Francuskoj, Koharić se otvoreno stavlja na stranu evolutivnog razvoja kakav vidi u engleskom sistemu; evolutivni put smatra primjerenijim čitavom ustrojstvu prirode. Revolucionarni skokovi zbivaju se tek tada kada »želje milijuna ostaju vapaj u pustinji, jer institucije one, jal što su starinom posvećene, jal što ih podržava interes onih, kojima je sila i vlast u ruci, sapinju i paraliziraju sva nastojanja mlađih generacija, da se dođe do zdravijeg i sretnijeg života [...]«³⁴ Smatrao je da treba unaprijediti život tako da se od zatečenog sačuva ono što valja, dok bi se reformama uvodile kvalitativne promjene. Njegov antitradicionalizam nije bio rušilački — znao je da sadašnjost u mnogome po zatečenim prilikama traje u prošleme, isto kao što novim spoznajama i htijenjima proživljava već svoju budućnost.

No, možda je Koharić najviše progovorio o svom poimanju povijesti pišući o profesoru Natku Nodilu u povodu njegove »Historije srednjega vijeka«. Po-

³¹ »Matica Hrvatska 1899«, *Život* II, 125.

³² isto, 125.

³³ »Čemu veselo pozdravljati Isusovce, što su podigli ugled papinstva, a zabravljati na sve one mučenike znanosti, koje su Isusovci s 'indexom' i 'inkvizicijom' progonili? ... Ali vremena su u nas takova, da se to 'sa stanovitih obzira' nije htjelo učiniti, ako se možda i imalo volje za to. I ti 'obziri', osjećam to, sputavaju u mnogomu pogledu djelovanje 'Matice Hrvatske', a tim, kraj njenog monopola, svu književnost hrvatsku.« (Isto, 127.)

³⁴ »Revolucija i evolucija«, *Hrvatska misao* 1902, br. 9.

novio je tu osnovne postavke iz »Ideja o historiografiji«, videći u Nodilu svoj ideal pjesnika-historičara. Essay »Natko Nodilo« izdaje Koharić u vlastitoj nakladi u Splitu 1901. da bi isti tekst bio kasnije pretiskan u »Hrvatskom pokretu« 1912. u povodu Nodilove smrti, a 1918. u posmrtnom izdanju Nodilovih »Essaya«.³⁵ Koharić preko profesorova lika, kroz njegov životopis, razlaže svoje poimanje prošloga, sadašnjeg i budućeg. Dva se perioda Nodilova života, iako naoko toliko različita (razdoblje njegova javnog djelovanja kao urednika lista »Il Nazionale« i kasnije na Sveučilištu), odvijaju u bitnosti oko istog rada — oko borbe za istinu i slobodu, pa Koharić zaključuje: »Liberalizam njegov počivao je na onoj čvrstoj stijeni, na kojoj je jedini napredak moguć, na granitnoj stijeni Slobode, a dodajmo i — Istine.«³⁶ Tek način vojevanja razlikuje djelovanje novinara od onoga sveučilišnog profesora. Novinstvo Koharić smatra katedrom s koje se djelatnik obraća narodu, dok je Sveučilište dostupno tek malom broju onih posvećenih u znanost — »Historia 'magistra vitae' mladom uredniku postade 'historia critica' zreloom učenjaku«.³⁷ Tekst o Nodilu predstavlja Koharićevo potpuno angažiranje; tu on, ocrtavajući lik jednog znanstvenika, »pjesnika historika«, prezentira potpunije negoli u bilo kojem drugom tekstu ponaosob, svoje poimanje povijesti, znanosti, Sveučilišta — života uopće.

Osim navedenih djela Koharić je napisao i popularni prikaz najstarije hrvatske povijesti objavljen pod naslovom »Knjiga povjesti hrvatskog naroda« u koledaru »Svačić« 1905. Tečnim jezikom on oživljava doba hrvatskih narodnih vladara, unoseći u tekst i tretiranje Srba i Hrvata kao »dva plemena istoga naroda«.³⁸

Na kraju ovog pregleda Koharićevih historiografskih radova ne mogu se mimoći i dva priloga koji pokazuju s kakvim je razumijevanjem prilazio pronalaženju izvorne građe. Iz »arhiva općine poljičke« priredio je za tisak osam isprava iz XVI—XVIII st.³⁹ snabdjevši ih zanimljivim predgovorom, a 1901. je stenografirao usmena »Zapamćenja« fra Grge Martića, koja je prepisao i također popratio predgovorom, važnim za njegovo poimanje povjesničareva rada.⁴⁰

IV

Kako postići boljitak? Kako savladati sile koje koče i prometnuti u stvarnost novo koje kreće dalje, naprijed? Kako objediniti sve snage u Hrvatskoj i poraditi oko njezine sretnije sutrašnjice — a činilo se tih godina, i oko samog održanja njezine samosvojnosti? Koharić taj problem tretira krajnje duboko. I ne valja se čuditi da svoj ponajbolji tekst daje u obradi srpskog pitanja u Hrvatskoj.⁴¹ Pristupio je tom radu u duhu svojega stava da spoznavanje proš-

³⁵ Prosvjetna biblioteka VI, 1918, 5—27.

³⁶ »Natko Nodilo«, Hrvatski pokret 1912, br. 118.

³⁷ isto.

³⁸ »Knjiga povjesti hrvatskog naroda«, koledar Svačić, 1905, str. 61.

³⁹ »Nekoje 'Dukale i privilegiji cesarski' iz župske škrinjice poljičke«, Vjesnik Zemaljskog arkiva V, 1902, 225—235.

⁴⁰ »Zapamćenja« je tek 1906. »priredio za tisak« Ferdo Šišić.

⁴¹ »Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu«, Pokret 1904, br. 14—22.

losti pomaže zrelijem postavljanju spram suvremenosti, s uvjerenjem da znanost »preporuča zemlje kojima treba preporoda; ali ne ovakova znanost, koja se dršćućom rukom jedva usuđuje da prosvijetli gdje bi trebala da zasja jasnim svjetlom istine«. ⁴² Koharić je krenuo u život želeći svojim znanstvenim djelom pripomoći radu Mlade Hrvatske oko prevladavanja svega onoga što je stajalo na putu napretku domovine. Htio je izložiti strogom znanstvenom argumentacijom aktualnu hrvatsku problematiku. Položaj Srba na hrvatskom teritoriju obrađuje on ne samo poradi velikog značenja koje tom pitanju pridaje čovjek Moderne, zadojen idejama jedinstva Južnih Slavena, već i kao trijezni promatrač neposrednih zbivanja. Srpski element u Hrvatskoj, osjećajući se često ugroženim i zbog negatorskog odnosa pravaša spram njihova zasebna nacionalnog bitka, slabijih ekonomskih prilika negoli su Hrvati, priklanja se tada Khuenovoj politici. ⁴³ Kakova je mogla biti reakcija Hrvata na političku djelatnost Srba koja je išla protiv životnih interesa njihove zemlje? Ne iznenađuje, dakle, da paljenju mađarske zastave 16. listopada 1895. prethode antisrpske demonstracije u povodu postavljanja srpske zastave na zgradu pravoslavne crkvene općine. ⁴⁴

Koharićev um, međutim, nisu mogla zaslijepiti neposredna zbivanja. Shvaćao je političku igru Pešte koja u svojoj težnji za stvaranjem Velike Mađarske i tada kada nešto daje pruža to smišljeno, bacajući prah u oči »darovanih«. Pitanje hrvatsko-srpske sloge smatrao je preduvjetom samoga njihova nacionalnog opstanka, zamjećujući, vođen statističkim podacima, problem stalnog opadanja hrvatskog i srpskog naroda na hrvatskom teritoriju, problem velikog udjela Hrvata i Srba u broju iseljenika, kao i ekspanziju njemačkog i mađarskog nacionalnog elementa. Neuviđanju toga krucijalnog problema kod hrvatske opozicije, njezinom zanemarivanju socijalno-ekonomskog propadanja mase Hrvata, kao i nespremnosti na stvaranju djelotvornije i realnije politike, Koharić konfrontira svoj program provodeći ga kroz rasvjetljavanje srpskog pitanja. Treba prijeći na realan rad, ne zanositi se vizijom Velike Hrvatske koja bi u svemu morala biti kopija aktualne mađarske politike, pri kojoj Mađari »misle već ozbiljno i na to, kako bi u zgodan čas uništili i zadnju zapreku k potpunom ostvarenju njihovih želja, uništili ono, što oni nazivaju 'autonomija nekoliko mađarskih županija', a pod čime se ima razumijevati starodrevni časni ustav ove naše kraljevine«. ⁴⁵ Nedostatna snaga Hrvata da u danim okolnostima izvojshte ujedinjenje svih hrvatskih zemalja neodgodivo traži sporazum sa Srbima koji bi pri toj borbi mogli Hrvatima pomoći. Dodašnja, pak, politika dijela hrvatske opozicije odbijala je od sebe Srbe, što je uzrokovalo i odlučno protivljenje Srba u Dalmaciji njezinom ujedinjenju s Banskom Hrvatskom. Hrvatsko-srpska nesloga sve se više dnevnom politikom produbljevala jačajući mržnju i otklanjajući mogućnost sporazuma. Stvaranje Velike Hrvatske koja bi sačinjavala Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, te Bosnu i Hercegovinu, Hrvati bi mogli, pri postojećim političkim, ekonomskim i nacionalnim odnosima postići tek nekim aktom *odozgo*, čime bi, u samom početku, postavili na svoju zemlju hipoteku. Koharić te osnove u potpunosti otklanja

⁴² »Matica Hrvatska godine 1899.«, Život 1900, str. 126.

⁴³ Usp. Sidak-Gross-Karaman-Šepić, n. dj., 133.

⁴⁴ isto, 152.

⁴⁵ »Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu«, Pokret 1904, br. 18.

kao nerealne. Boljoj budućnosti vodi tek hrvatsko-srpsko izmirenje uviđanjem dalekosežnih životnih interesa tog akta na obje strane. Srbi moraju shvatiti da ih stalno opadanje njihovog življa na području Monarhije kao i dosljedna djelatnost Pešte oko uništenja njihove crkveno-školske autonomije upućuje, u vidu *jedine mogućnosti*, na suradnju s Hrvatima. Mađarizacija srpske inteligencije u Ugarskoj i nenarodna djelatnost crkvenih vrhova njihovim pristajanjem uz ugarsku vladu, te presizanje njemačkog i mađarskog elementa u Novom Sadu ukazuju, po Kohariću (a on se tu poziva na stavove mnogih Srba), »da valja težište srpske narodne politike prenijeti iz Novog Sada u sigurniji Zagreb«. ⁴⁶

Put prema realizaciji zajedničkog političkog istupanja Hrvata i Srba vodi, po njemu, preko usklađivanja programa hrvatske i srpske opozicije, te *koalicijom* na to pripravnih stranaka. Kod hrvatske opozicije Koharić ne nalazi realno tretiranje tog problema, pa zbog toga analizira »Program aktivnog političkog rada srpske narodne samostalne stranke u Hrvatskoj i Slavoniji« iz 1902/3. Tu on vidi zrelo uočavanje potrebe za suradnjom Hrvata i Srba u stavu potonjih da »interese Hrvata i Srba smatraju istovjetnim«, njihovom spremnošću »da brane i traže proširenje (osobito u financijskom pogledu) ravnopravno ustanovljene Hrvatsko-Ugarske nagodbe«, te zahtjevom da se »iz zajedničkih prihoda razmjerna svota određuje na investicije u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji«. ⁴⁷ Ovako zasnovani program mogao bi, po Kohariću, činiti temelj jedinstvenog hrvatsko-srpskog istupanja u okvirima Monarhije. Problem se, međutim, pojavljuje oko čisto srpskih zahtjeva iznesenih u istom programu, kroz koje nesumnjivo zrači srpski ekskluzivizam. ⁴⁸ Koharić smatra realnim zahtjev za ravnopravnošću pravoslavne vjeroispovijesti s rimokatoličkom, upotrebu ćirilice ravnopravno s latinicom, kao i to da se daju razmjerni prinosi srpskoj crkvi i svećenstvu.

Iz navedenog vidimo da on priznaje opravdanost srpskih zahtjeva na nivou vjerske tolerancije i prava na vlastito pismo, dok odlučno odbija one točke koje izražavaju nacionalni ekskluzivizam. Srbe u Hrvatskoj ne tretira on kao poseban narod, već kao pleme jednog naroda. ⁴⁹ Dvadesetšestogodišnji Koharić zrelo i argumentirano iznosi svoje stavove. Zamisliti se valja nad problematikom o kojoj raspravlja zbog dalekosežnosti posljedica koje je u sebi nosila.

⁴⁶ na i. mj.

⁴⁷ isto, br. 19.

⁴⁸ »Od svih sedam točaka priopćenih u zadnjem broju 'Pokreta' samo dvije točke mogle bi posve nepromijenjene, ovakve kakve su, ući u taj novi temelj, na kom bi se imala da sagradi bratska sloga *dvaju plemena jednoga naroda*« (isto, br. 21). Usp. i Koharićevu »Knjigu povjesti hrvatskog naroda«, 61—72.

⁴⁹ »Pojam naroda je veoma elastičan; dokaz tomu je taj, da Mađari broje u Ugarskoj 20 milijuna političkog mađarskog naroda, a naši starčevićanci i do pet milijuna političkog hrvatskog naroda. Priznadu li Srbi da i mađarski šovinisti i Hrvati starčevićanci imaju u tom pogledu pravo i mi ćemo njima priznati ovaj 'srpski narod u Trojednici' onako raštrkan, kakav je bez jedinstvenog srpskog teritorija ma i toliko velikog koliko jedna od naših županija, s jedinim zajedničkim vezom svoje pravoslavne vjere i ćirilskog pisma. Al' kad im to priznamo, daljina od Zagreba do Beograda porast će odma trostruko veća.« (Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu, Pokret 1904, br. 22.)

Samo spomen zahtjeva na pravo isticanja srpske zastave pokazuje se u tadašnjim prilikama potpuno nerealnim. Pitanje školske autonomije Koharić, pozivajući se na tendenciju moderne države izraženu u težnji da obrazovanje ima u svojim rukama, odlučno odbija. Realnim smatra otvaranje posebnog srpskog odjela u okviru Odjela za bogoštolje i nastavu u kojemu bi svi činovnici bili Srbi te koji bi upravljao svim *državnim školama* (potc. *Lj. R.*) u kojima su oni zastupljeni sa 70—100% učenika. Odmah potom iznosi garancije koje bi hrvatska stranka spremna na pregovore morala dati Srbima — u prvom redu već spomenuti srpski odio u Odjelu za bogoštolje i nastavu, zatim »da se zakonom ustanovi da jedan od triju predstojnika hrvatske vlade bude uvijek Srbin«, te, napokon, da se u »unutarnjem odjelu naše vlade uvede sličan 'srpski odjel' kao što i u bogoštolju i nastavi«. ⁵⁰

Problem položaja Hrvata i Srba Koharić u spomenutom tekstu tretira kao bitno pitanje i po samo održanje Monarhije. Rad na hrvatsko-srpskoj slozi on još proučava poradi njihova ravnopravna položaja u Monarhiji — tek u naznaci neodgovorne potrebe pozitivnog rješenja slavenskog pitanja u njoj daje naslutiti da bi se ova na tom pitanju mogla i razbiti. Problem hrvatsko-srpskih odnosa postavlja on uopće krajnje drastično, tako da iz njegovih razmišljanja slijedi poruka neodgovorne potrebe stvaranja zajedničke fronte poradi ugroženosti životnih interesa i jednih i drugih. On pledira za ono što je bitno, smatrajući potrebnim, u ime konačnog cilja, da se neodgovorno prevladaju povijesno narasla neslaganja.

Kroz cjelokupni Koharićev opus provlači se duboko osjećanje težine socijalnog pitanja — od historiografskih radova preko publicističkih tekstova do dramskih pokušaja. Čini se da je upravo stvarajući osnove za nove drame težio u njima obraditi suvremene društvene probleme. Ostaje da o tome sudimo na temelju rukopisa komedije »Povjerenik društva za zaštitu životinja«⁵¹ koja nije doživjela postavu na sceni. Tekst je pisan bez umjetničke snage, ali s jasnom socijalnom porukom iznesenom neprikriveno u Prologu riječima Štefa Kunteka: »A dok toga ni (društva za zaštitu ljudi; *Lj. R.*) ja bum vsaki dan prosil Boga, da od mene načini kakvoga ptiča pa makar to bil i črni kos [...]«⁵² Neki poticaji daju nam naslutiti Koharićevo shvaćanje težine položaja eksploatirane klase — stoga težnja za pokretanjem pučke biblioteke⁵³ imala je, možda, veću težinu, znamo li za njegovu suradnju sa socijal-demokratskim listom »Slobodna riječ« i za pijetet kojim je uredništvo popratilo vijest o njegovoj smrti.⁵⁴

Tih je godina bjesnio rusko-japanski rat, pa Koharić prati razvoj događaja proživljavajući vijesti o razaranjima i smrti srcem malog čovjeka i umom

⁵⁰ na i. mj.

⁵¹ »Povjerenik društva za zaštitu životinja«, rukopis u Institutu za književnost i teatrologiju JAZU, Arhiv kazališta.

⁵² Nekrolog N. Andrića, Narodne novine, 1905, br. 38.

⁵³ Nekrolog M. Preloga, Lovor, 20. ožujka 1905.

⁵⁴ Zapisnik III. zбора socijalno-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije, obdržavanog u Zagrebu 24.—26. prosinca 1905, Zagreb 1906. V. Bukšeg komemorira Koharićevo smrt ovim riječima: »[...] sjetimo se i jednog prijatelja našeg pokreta, koji doduše nije bio član naše stranke, ali je surađivao na našim listovima i knjigama, a to je pokojni Janko Koharić.« (6)

mislioca. Pisao je o tome u »Pokretu«. Duboko osjećanje povezanosti svih Slavena podalo mu je ideju panslavizma, ali ona nije mogla zasljepiti njegov um koji je vidio i dalje: »Želimo da pobijedi Rusija; ali koja? Dvije su zapravo Rusije; jedna gorostas, sav u oklopima svojih oklopnjača, s teškim topom ispod svakog svog pazuha, nakostrušio se s milijun bajuneta najveće stajaće vojske na svijetu; na glavi mu kaciga policijota, a teške kozačke čizme očuti mu svaka duša koja htjede dahnuti slobodnijim duhom — ova Rusija može da bude pobijeđena... Ali i druga je Rusija, ona Rusija Tolstoja i Turgenjeva, Gogolja i Puškina, Rusija ruskog mužika i njegovog drevnog 'mira' u kom prastari slavenski altruizam čeka svoje doba, da ostarjeloj Evropi i cijelom svijetu pomogne liječiti rak-ranu njegovu — goruće socijalno pitanje. Ovu Rusiju ne pobijediše ni japanske mine ni engleska diplomacija — a daj Bože tad ćemo dočekati čas kad će zadnja povorka tužnih robijaša sporim hodom kročiti preko Urala put ledenih sibirskih ravnina [...]«⁵⁵

Iz ovog teksta može se lučiti nekritički idealizam, oličan u idiličnom pristupanju ruskom seljaku, od zrelog sagledavanja aktualne evropske situacije. I možda se čitav Koharićev život lomio između hladna, racionalna rasuđivanja znanstvenika i ničim sputavanog poleta htijenja. Uvijek spreman boriti se za svoje ideje i dostojanstvo čovjeka, živio je u stalnom sukobu s mediokritetskim mjerilima sredine koja su ga i progнала iz Zagreba.⁵⁶

Z a k l j u č a k

U jeku pokreta Hrvatske Moderne predstavio se javnosti svojim historiografskim i literarnim tekstovima mladi Janko Koharić. Još od rane mladosti težio je spoznaji svrhe življenja pa, u skladu s tim, bira studij povijesti, misleći da će mu ova znanost dati odgovor na pitanja koja je postavljao životu. Tijekom studija oblikovao je svoje poimanje povijesti spoznavši da čovjekovim povijesnim trajanjem upravljaju zakoni evolucije i napretka. Osnovne filozofijske postavke usvojio je od pozitivizma, prvenstveno iz zasada nove znanosti koju je pozitivizam utemeljio — sociologije. Zbog toga je njegov obračun s tradicionalnom historiografijom bio krajnje oštar; tražio je od historičara da, nakon utvrđivanja povijesnih činjenica, rastumači kako su određene pojave proizašle iz prethodnih, da pronikne u bit zbivanja i pronađe zakone po kojima se promjene zbivaju, a potom da, znajući prošlost, predvidi budućnost. Tek ispunivši ove prethodne uvjete historija bi se, po njemu, mogla zvati znanost.

Nesavladivu težnju za kretanjem, za napretkom Koharić je ispoljavao u svim oblastima svojega života. Tražeći slobodu stvaranja beskompromisno se sukobljavao s institucijama otežčalim tradicionalizmom; prosvjed protiv dje-

⁵⁵ »Rat«, Pokret 1904, br. 2.

⁵⁶ »Njegov veliki talenat prošao je u Zagrebu kao voda ispod mosta. Bio je u našem životu od Boga pozvan da reče svoju riječ, a njegovo dačko doba, u borbi za komadićem kruha, bijaše slično borbi kućeta, koje zvjerka na ulici, da ga gospodska kola ne pregaze. I nije bilo riječi da kaže: Stante gospodo! Tu prolazi jedan talenat; pod ovim poderanim haljinama ima srce, u kojemu je cijela Hrvatska sa svojom prošlosti i svojom budućnosti.« (Iz nekrologa M. Lisičara, »Obzor«, 13. veljače 1905.)

latnosti tada monopolističke Matice Hrvatske značio je poziv u borbu za slobodnu znanost. Iako se niti za burnih zbivanja 1903. nije aktivno uključio u politički život, Koharić duboko proživljava aktualna događanja pa, analizirajući društveno-ekonomsku situaciju tadašnje Hrvatske, uočava u srpskom pitanju problem kojega rješenje ima bitno značenje za egzistenciju njegove domovine unutar Monarhije. Kao čovjek Moderne pledirao je za jedinstveni is-tup hrvatske opozicije i njezino povezivanje s predstavnicima srpskoga javnog života u zemlji; zagovarao je smišljenu politiku koja bi se zasnivala na realnim mogućnostima. Neprestano se i sam boreći za materijalnu egzistenciju, bio je svjestan veličine i značenja socijalnog pitanja, te na razmeđu stoljeća obilježava dvadeseti vijek kao »stoljeće socijalno«.

Koharić završava svoj život 1905. samoubojstvom; umro je s glasnim povikom »ne« svemu što ga okružuje, a kakav bi bio njegov afirmativni »da« životu, o tome ne možemo suditi. Svoje teorijske zasade o historiji nije uspio u prvim historiografskim radovima praktički izraziti; umro je u dvadeset i osmoj godini života netom otvorivši svoj »znanstveni dosje«.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXXI—XXXII

1978—1979

Redakcijski odbor:

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE
ZAGREB